

УДК 141.7:316.75

В. О. Зубов

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії
Запорізького національного університету

КРОС-КУЛЬТУРНИЙ ПАСТИШ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ

Актуальність теми зумовлена тим, що нагальною проблемою філософських досліджень сьогодення є аналіз специфіки сучасного соціального простору, виокремлення більших точок його функціонування. Соціально-практична актуальність зазначеної теми підкріплюється тим, що в теоретико-пізнавальному сенсі феномен крос-культурного пастишу та його світоглядний дискурс недостатньо розроблений і потребує філософського осмислення, що відкриває можливість виявлення загальнозначущих чинників і тенденцій розвитку сучасного суспільства. Важливою причиною актуалізації досліджуваної проблеми є також необхідність подолання системної кризи українського суспільства, що набула військового регіонального протистояння й зумовлена значною мірою «світоглядним зіткненням» мешканців різних регіонів України. Крос-культурна пастишність життєдіяльності сучасного соціуму є однією із причин як широкого протестного руху, так і ефективної мобілізації соціального капіталу, що спричинює значні зміни в окремих країнах світу і становлення нового формату світу. Формування соціально-конструктивного світогляду сучасної людини неможливе без урахування специфіки мультикультуралізму та крос-культурного пастишу як об'єктивних чинників життєдіяльності сучасної людини.

Щодо стану наукового опрацювання досліджуваної проблеми, то зазначимо таке. Поняття «пастиш» у філософській обіг було введено представниками постмодернізму (Ж. Лакан, І. Дерріда, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, М. Фуко, Ж. Ліотар). Розвиток постмодерністської концепції пастишу також пов'язаний із творчістю таких авторів, як Ф. Джеймісон [1], І. Хассан [2]. Важливий доробок у дослідження постмодерністської категорії «пастиш» зробили й такі дослідники, як І. Ільїн [3–4], Н. Маньковська [5], О. Бушмакіна [6], М.І. Губанов [7] та інші. Деякі аспекти проблеми крос-культурного пастишу розглядаються в роботі Л. Бербенець [8]. Спираючись на творчий доробок попередників і звертаючи увагу на плинність сучасного світу, появу нових соціальних реалій, вважаємо за доцільне здійснення філософської рефлексії феномена крос-культурного пастишу, що і є метою статті. Для реалізації поставленої мети передбачається вирішити такі завдання: з'ясувати семантичний простір поняття «крос-культурний пастиш»; виявити атрибути й модули крос-культурного пастишу.

Походження слова «пастиш» пов'язують з італійським «pasticcio» (суміш, попури), на основі якого пізніше утворився французький термін «пастиш» (pastiche). В епоху Ренесансу терміном «pasticcio» (пастіччо) в малярстві називали картину, що імітувала та поєднувала стилі провідних художників. Поняття «пастіччо» використовувалося і в музиці та передбачало поєднання частин творів одного чи кількох композиторів в одному творі. «Пастіччо» існувало також у вигляді артефактів, задуманих і створених групою авторів. Термін «пастиш» традиційно зараховують до мистецтвознавчої практики (літературної, театральної, музичної, балетної тощо). Тому вважається, що зміст поняття «пастиш» фіксує таке: 1) спосіб співвідношення між собою текстів, жанрів, стилів в умовах тотальної відсутності семантичних або аксіологічних пріоритетів; 2) метод організації тексту як програмно еkleктичної конструкції семантично, жанро-

во-стилістично й аксіологічно різномірних фрагментів, відносини між якими (через відсутність оцінних орієнтирів) не можуть бути задані певним чином [9]. Практика пастишу в сучасному мистецтві перекликається з античним і бароковим центоном (віршем, який складається із ретельно «припасованих» один до одного уривків різного походження та смислу). Античні центони компонувалися зазвичай із віршованих рядків, взятих із творів знаних поетів (Гомер, Вергілій та інші). І надалі центонні тексти були також притаманні літературним практикам, риторична художня система яких узаконювала компліативність творчості. Як центон, так і пастиш спрямовані на творення нових культурних артефактів шляхом використання «чужого» твору. Центон характеризується настановою на точність відтворення фрагментів взірця, він більш пасивний у творенні нового. Натомість пастиш не виключає можливості поєднання в новому творі як достеменних, так і видозмінених фрагментів оригіналів. вважається, що пастиш є інструментом постмодерністської тактики колажу, коли нарізується і складається з обрізків популярних творів різних авторів новий твір, для якого характерна стильова еkleктика, мозаїчність, відсутність логічності й послідовності у викладенні сюжетного матеріалу. Таке дійство є поширеною практикою сучасного неklasичного мистецтва. Так, зокрема у відомому Метрополітен-Опері особливим успіхом останніми роками користується постановка «Enchanted Island» – «Зачарований острів». Це такий оперний пастиш, коли беруться знамениті арії, які в усіх на слуху (те, що сьогодні називається словом «хіт»), і під новий сюжет вони лунають в один вечір. Якщо раніше ці арії співали французькою, італійською, то тепер усе це перекладено доступною аудиторії англійською мовою. Сама постановка має форму привабливого, яскравого, святкового шоу, що сприяло зростанню кількості прихильників оперного мистецтва та поліпшило фінансовий стан театру в умовах кризи [10].

Термін «крос-культурний» (від англо-американського cross-cultural) позначає те, що виникає на перехресті культур і створює якусь самостійну культуру. Слово «крос-культурний» уживають у літературі також у суб'єктивному значенні, а саме: «крос-культурний жанр світського життя» – онлайн-тусовка, брати участь у якій можна здалеку, тобто віртуально. Крос-культурний проєкт може також хоча б на час перетворити інфраструктуру покинутого міста в вишуканий арт-об'єкт. Нарешті, ще один варіант тлумачення крос-культурності – це перебування в недоступному для непосвячених віддаленому куточку планети.

Зазначимо, що історія культури – це історія приборкання нових стихій. Телебачення й Інтернет надають величезні можливості для самореалізації сучасній людині, нездатній досягти цілісності в суспільстві, стихійно рухомому до роз'єднання та хаосу. У сучасній культурі панує небажання знати, куди рухається людське суспільство. Це втеча від історії веде до ідеї про кінець історії, набуває форми мистецтва без «ґрунту й долі», що пішов у світ снів і вільної гри форм. Заперечується усякий центр, немає ієрархії глибин, ієрархії значного та незначного. У сучасній культурі відбувається фундаментальне зрушення до візуальності, образності, естетичності, дизайнерської викладки предметного світу. Культура дає змогу криз

себе побачити й усвідомити нові реалії, із якими людство вже зіткнулося і з якими людина змушена взаємодіяти щодня. Крос-культурний пастиш має такі рівні організації – індивідуальний, корпоративний, суспільний.

Основним атрибутом крос-культурного пастишу є витіснення корінних культурних форм і створення еклектичної суміші елементів із різнотипних культур життєдіяльності людини. Крос-культурний пастиш зумовлює приватизацію корінних культур і появу нових культурних комплексів. Він розмиває кордони між реальністю та вимислом, фікційністю й фактичністю в баченні світу, він існує як «гібридна» суміш, усередині якої межа між фактом і вигадкою, реальністю й бажаним легко перетинається в обох напрямках. Пастиш є подією й артефактом і дає змогу говорити про своєрідну реабілітацію творчого суб'єктивного відображення світу. Він легітимізує різноманітність способів репрезентації. Реальність у пастиші проходить кілька фаз кодування й перекодування. Різноманітні форми перетворення подій та артефактів у пастиші свідчать про нескінченність репрезентації. Крос-культурний пастиш має особливу репрезентаційну здатність. Він, з одного боку, постає штучним над традиційною культурною побудовою, а з іншого – сам стає елементом культурного простору XXI ст. Пастиш співвідноситься із ключовими ознаками естетики постмодернізму – фрагментарністю, деканонізацією, іронією, гібридизацією, карнавальністю, сконструйованістю. Пастиш є особливою формою культуротворення. Поліфункціональна природа пастишу виявляється у взаємодії ностальгійності за традиційною культурою та іронічності щодо деяких її цінностей. Завдяки ностальгійному й іронічному кодам репрезентація в пастиші слугує своєрідним механізмом перетворення культурної пам'яті, передавання значення в часі, способом повторної репрезентації та позичання різноманітних культурно значущих одиниць з метою створення нового культурного змісту.

Варто наголосити, що пастиш постає механізмом збереження й видозміни генеалогічної пам'яті культурного доробку людства. За кількістю джерел, залучених до komponування нового артефакту, доцільно розрізняти такі модуси пастишу, як поліпастиш і монопастиш. Поліпастиш – пастиш, який утворює новий культурний елемент, базуючись на значній кількості різноманітних артефактів. Прикладом є пастиш, що базується на кодах і текстах різноманітних видів мистецтва та засобів передавання інформації (музика, кіно, театр, радіо, телебачення, реклама тощо). Монопастиш – пастиш, який базується на одному «чужому» цілісному артефакті, відроджує його «пам'ять», активізує його смисловий потенціал. Він є способом активного перетворення як змісту, так і форми оригіналу, перенесення його в інший історичний, соціальний, культурний контексти. За ставленням до попередників доречно говорити про таке: а) пастиш, створений із «повагою» до оригіналу; б) критичний; в) змагальний. За сферами життєдіяльності соціуму можна виокремити такі модуси крос-культурного пастишу, як політичний, економічний, ідеологічний, соціальний. Протистояння Сходу та Заходу, традиційного й модернізаційного типів суспільства дає підстави розглянути властиві їм крос-культурні пастиші. Можна виділити також такі модуси крос-культурного пастишу, як європейський, африканський, американський, азіатський, арабо-мусульманський тощо.

Крос-культурний пастиш характеризується неодномірністю, нелінійністю, гіпертекстуальністю. Інформація розгортається в багатовимірній і нелінійній формі – у вигляді мережі гнізд, якою людина може рухатися в різних напрямках. Особливо легко це робити у віртуальному просторі Інтернету, змінюючи, переписуючи та коментуючи новини й тексти, обираючи різноманітне ди-

зайнерське, графічне оформлення інформації, додаючи мультимедійні ефекти тощо. У крос-культурному пастиші можлива безліч шляхів створення артефактів, має місце переплетення й розмивання функцій автора та споживача в ньому. Крос-культурний пастиш базується на еклектизмі, який характерний для життєдіяльності сучасної людини, оскільки виявляється в її прагненні акумулювати й актуалізувати продуктивний досвід інших людей і культур, не обговорюючи придатності цього досвіду та його вписування у власну практику Еклектизм насамперед розглядається як вибір оптимального в кожному конкретному випадку способу вирішення людиною проблем своєї життєдіяльності із доробку різних соціокультурних систем, спроба засвоєння досягнень світової спільноти в певній сфері.

Також одним із атрибутів крос-культурного пастишу є стилізація. Як її можна розуміти? Стилізація – це надання будь-якому артефакту (а це може бути будь-яке соціальне явище, чи то твір мистецтва, чи то стиль життя або інший продукт життєдіяльності людини) характерних рис якогось іншого стилю. Стилізацію можна тлумачити і як відтворення колориту певної культури в межах іншої соціокультурної системи. Вузкогалузеве розуміння дається в мистецтвознавстві як відтворення в художніх творах певної епохи та національної культури через використання типових для них образів і стильових прийомів. У межах такого підходу стилізацією називають твір, який за формою являє собою наслідування якомусь стилю [11].

Пастиш – це стилізація культурного пласту інших часів чи інших культур у нове утворення, що задає іншу аксіологію та світоглядну спрямованість, ніж його складові. Модифікація стилізованих форм відбувається постійно як зміна ландшафту морського узбережжя під впливом хвиль. Близьким до пастишу в деякому контексті є треш, який іноді є елементом його змісту. Треш (trash) у перекладі з англійської – дурниця, нісенітниця, погань, смітник. У літературі – певний тип творів із використанням великої кількості штампів, використаних ідей і сюжетів. У кінематографії – пародія на голлівудські фільми з тими самими штампами, стандартними сюжетами й навмисно поганою грою акторів. На телебаченні – своєрідна естетика, що культивує тілесність і потреби «низу», яка звернена до проблем культури повсякденності, вільна від рефлексії, етики, моралі. Імітація реальності монтажними засобами підмінила собою класичний для відеоряду метод спостереження. На перший план вийшли метод колажу, пастишу та кліпова монтажна манера: порушення законів стало новим законом. У ході розвитку суспільства місце гуманітарної культури поступово посідає «мозаїчна» культура, схожа не на впорядковану тканину, а на хаотичні волокна, у яких знання складаються із розрізнених клаптиків, обривків, об'єднаних простими, випадковими асоціаціями, відносинами просторової близькості або за часом засвоєння, за співзвучністю чи схожістю ідей. Ці уривки не створюють структури, але мають потужну чинність зчеплення не гірше за колишніх логічних зв'язків, що надають екрану знань щільність не меншу, ніж в «екрані» гуманітарного твору [12].

Наступний атрибут крос-культурного пастишу – номадизм його творців і носіїв. Справді, крос-культурному пастишу сприяє номадизм (кочівництво сучасних людей планетою). Буття сучасної людини характеризується більшим масштабом свободи й творчості. Постійне прискорення темпів життя, ускладнення соціальних і природних обставин повсякденного життя, поширення новітніх технологічних засобів виробництва, комунікації та транспортування перетворює сучасну людину на нового кочівника. Людина «блукає» в реальному й віртуальному соціальному просторі в пошуках нових цікавих співрозмовників і груп за інтересами, нових відчуттів, пережи-

вань і соціальних ролей, кращих умов праці, життєдіяльності й реалізації життєвих планів. Вона сприймає вплив різноманітних культур і творить власний культурний ареал, що дає їй змогу комфортно існувати в духовному й побутовому сенсі та вільно реалізувати життєву стратегію, оминаючи перепони й локальні заборони. Тимчасове, добровільне або змушене переміщення масових людських потоків в інше географічне, природне та соціокультурне середовище є новим глобальним соціокультурним явищем. Міграційна, туристична, ділова мобільність людських потоків у XXI ст. є підґрунтям здійснення крос-культурного пастишу й зумовлює зростання його обсягу. На сучасному етапі кожен сьомий мешканець планети подорожує іншими країнами і стикається із різноманітними способами культурного облаштування, яке, у свою чергу, прилаштовується до цього могутнього потоку людей у плані сервісного обслуговування.

Наступним атрибутом крос-культурного пастишу є симуляція. У зв'язку з цим варто згадати поняття симулякра в Жана Бодрійяра, яке він використовував для опису соціально-політичної ситуації в сучасному цивілізованому світі. Ж. Бодрійяр уважає, що сучасність вступила в еру тотальної симуляції всього в усьому. Влада, соціальні інститути, політичні партії, культурні інститути, включаючи й усю сферу мистецтва, не займаються серйозними, реальними речами й проблемами, а тільки симулюють такі заняття, ведуть симулятивну гру в глобальному масштабі. Звідси головний продукт такої гри – симулякри, безкрайне море симулякрів, що утворюють певну гіперреальність, яка сьогодні стає реальнішою самої реальності, тому що нам доводиться жити й діяти тільки в ній. Сучасну епоху характеризує відчуття втрати реальності. У мистецтві Ж. Бодрійяр бачить критичну й терапевтичну функції із повернення реальності. «Принцип симуляції править нами сьогодні замість колишнього принципу реальності» [13, с. 44].

Посттрадиціоналізм також можна виокремити як атрибут крос-культурного пастишу. Єднання універсально-планетарного й локального контекстів людського існування виявилось одним із головних результатів глобалізаційних змін. Вони породжують альтернативи людського вибору й самобудування, які раніше не існували. Глобалізація створює позитивні універсалістські тенденції культурного діалогу та водночас генерує загрозу експансії стереотипів масової культури, несе в собі небезпеку втрати національної самототожності й відчуження особистості. Попередній період історії характеризувався складним балансом рефлексивності і традиції, яка значною мірою зберігала свою незаперечність і забезпечувала тим самим міцні форми індивідуальної й колективної ідентичності. Сучасне суспільство як посттрадиційне вказує на руйнування цього балансу та радикалізацію творчої рефлексивності, яка стає всепроникною. Вона стимулює ціннісний плюралізм, що іноді інтенсивно годує консерватизм і фундаменталізм різного виду. Посттрадиціоналізм дає людині змогу порушувати сталі традиції її попереднього життєвого досвіду в нових умовах існування. Посттрадиціоналізм пропонує здійснювати аналіз соціальних явищ через виявлення інакшості як їхньої складової й передбачає відкриття нового культурного простору в дискурсі «іншого» – із перспективи периферії, меншості, девіантного, маргінального, через урахування автономних моделей розвитку. Посттрадиціоналізм задає нову парадигму мислення та повертається до локальних варіантів розвитку, доповнюється теорією «транскультурності». Остання спирається на новий контекст, зокрема на гетерогенну модель культурного розвитку. Відбувається деконструкція тих традиційних ідеологічних схем, які сформувалися під впливом домінування ідеї «європоцентризму», що абсолютизувала культуру Античності, Рене-

сансу, неокласичної Європи та Америки. Переглядається роль просвітницьких ідеологій, процесів постколоніалізму й посттоталітаризму в розвитку культурного простору. Переосмислення історії людства має сенс як для Заходу, так і для Сходу, який ще й досі розуміється як «не-Захід», бо реальними є складні процеси залучення регіонів, що вважалися периферійними, до мейнстріму розвитку сучасної світової спільноти.

Підсумовуючи, зазначимо так. Крос-культурний пастиш – складний і суперечливий феномен як у своїй реалізації, так і своєму сприйнятті – стає «об'єктивною реальністю» в сучасному світі. У політичному, економічному й соціокультурному вимірах крос-культурний пастиш збільшує масштаби свого існування і є вже як аксіоматичним, так і укоріненим у тканину сучасної соціальності. Основними атрибутами крос-культурного пастишу є такі: витіснення корінних культурних форм і створення еkleктичної суміші елементів із різнотипних культур життєдіяльності людини; стилізація культурного пласту інших часів чи інших культур у нове утворення, що задає іншу аксіологію та світоглядну спрямованість, ніж його складові; номадизм його творців і носіїв; симуляція; посттрадиціоналізм. Виокремлено модули крос-культурного пастишу за сферами життєдіяльності суспільства (політичний, економічний, ідеологічний, соціальний), за типами суспільства (традиційне й модернізаційне) за специфікою регіонів (європейський, африканський, американський, азіатський, арабо-мусульманський тощо). Перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі стосуються з'ясування співвідношення понять «крос-культурний пастиш» і «мультикультуралізм», визначення специфіки їх реалізації в сучасних соціальних практиках.

Література

1. Джеймисон Ф. Постмодернізм і общество потребления / Ф. Джеймисон // Логос. – 2000. – № 4. – С. 63–77.
2. Hassan I.H. The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture / I.H. Hassan. – Ohio: Ohio State University Press, 1987. – 267 p.
3. Ильин И.П. Пастиш / И.П. Ильин // Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А.Н. Николюкина; Институт науч. информации по общественным наукам РАН. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – С. 724–725.
4. Ильин И.П. Постмодернізм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М.: Интрада, 1998. – 205 с.
5. Маньковская Н.В. Эстетика постмодернизма / Н.В. Маньковская. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
6. Губанов Н.И. Ницета философии постмодернизма / Н.И. Губанов // Философия и общество. – 2007. – № 1. – С. 54–68.
7. Бушмакина О.Н. Философия постмодернизма / О.Н. Бушмакина. – Ижевск: Изд. дом «Удмуртский университет», 2003. – 152 с.
8. Берbeneць Л.С. Пастиш і особливості художньої репрезентації в літературі постмодернізму: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Л.С. Берbeneць; Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2008. – 23 с.
9. Пастиш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.e-reading-lib.org/chapter.php/127706/302/Gricanov_Postmodernizm.html.
10. Генис А. Пастиш в Метрополитен-опере / А. Генис, С. Волков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.chayka.org/node/4656>.
11. Стилiзація // Словник української мови. Академічний тлумачний словник: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9. – 1978. – С. 696.
12. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль; пер. с фр.; предисл. Б.В. Бирюкова. – 3-е изд. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.

13. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр ; перевод и вступительная статья С.Н. Зенкина. – М. : Добросвет, 2000 – 387 с.

Анотація

Зубов В. О. Кросс-культурний пастиш як феномен сучасності. – Стаття.

У статті розглядаються філософські аспекти кросс-культурного пастишу як феномена сучасності. Розгортання глобалізаційних і міграційних процесів, зростання мобільності й темпів життя, освоєння новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і виникнення нових зовнішніх обставин сприяло формуванню кросс-культурної пастишності. Концептуалізовано розуміння кросс-культурного пастишу як суттєвої характеристики сучасного соціального розвитку; як складової світоглядних пошуків сучасної людини; як самостійного соціального утворення, для якого характерна багатобарвистість стилів соціального буття, соціокультурна неоднорідність і відсутність аксіологічних пріоритетів. Обґрунтовується спрямованість кросс-культурного пастишу до приватизації й витіснення корінних культур, появи нових культурних комплексів, що складаються з еклектичної суміші елементів із різнотипних культур життєдіяльності людини. Визначено атрибути та модуси кросс-культурного пастишу.

Ключові слова: кросс-культурний пастиш, культура, постмодернізм, соціум, сучасність

Аннотация

Зубов В. А. Кросс-культурный пастиш как феномен современности. – Статья.

В статье рассматриваются философские аспекты кросс-культурного пастиша как феномена современности. Развертывание глобализационных и миграционных процессов, рост мобильности и темпов жизни, освоение новейших информационно-коммуникационных технологий и возникновение новых внешних обстоятельств способствовало формированию кросс-культурного пасти-

ша. Концептуализировано понимание кросс-культурного пастиша как сущностной характеристики современного социального развития; как элемента мировоззренческих поисков современного человека; как самостоятельного социального образования, для которого характерны разнообразие стилей социального бытия, социокультурная неоднородность и отсутствие аксиологических приоритетов. Обосновывается направленность кросс-культурного пастиша к приватизации и вытеснению коренных культур, появлению новых культурных комплексов, состоящих из эклектической смеси элементов разнотипных культур жизнедеятельности человека. Определены атрибуты и модусы кросс-культурного пастиша.

Ключевые слова: кросс-культурный пастиш, культура, постмодернизм, социум, современность.

Summary

Zubov V. O. Cross-cultural pastiche as a phenomenon of modern times. – Article.

The article deals with the philosophical aspects of cross-cultural pastiche as a phenomenon of modern times. Deployment of globalization and migration processes, increase mobility and pace of life, development of new information-communication technologies and the emergence of new external circumstances contributed to the formation of cross-cultural pastiche. Conceptualized understanding of cross-cultural pastiche as the essential characteristics of modern social development; as an element of worldview seeking of modern man; as an independent social creation, which is characterized by a variety of styles of social life, social and cultural heterogeneity and lack of axiological priorities. Orientation of cross-cultural pastiche substantiated to privatization and supplantation of native cultures, advent of new cultural complexes consisting of an eclectic mixture of elements from diverse cultures of human life and activities. Defined attributes and modes of cross-cultural pastiche.

Key words: cross-cultural pastiche, culture, post-modernism, society, modernity.